

Л. А. Маслова,
к. держ. упр., викладач кафедри теорії держави і права,
Академія державної пенітенціарної служби
ORCID ID: 0000-0002-9854-4561

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.10.115

РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДУХОВНОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

L. Maslova,
Candidate of Public Administration, lecturer of the Department
of Theory of State and Law, Academy of the State Penitentiary Service

THE IMPORTANCE OF RELIGIOUS VALUES TO THE SPIRITUAL SECURITY OF SOCIETY

У статті досліджено роль релігійних цінностей в забезпеченні духовної безпеки суспільства. Через призму релігійних цінностей, що є фундаментальною основою духовних цінностей, виокремлено в окремий структурний елемент національної безпеки, її духовну складову. Досліджено основні принципи забезпечення духовної безпеки, виокремлено групи загроз духовній безпеці та розглянуто її структурні рівні. Обґрунтовано ціннісний зміст поняття духовної безпеки. Доведено, що система духовних цінностей і моральних норм є однією з важливих умов забезпечення духовної безпеки суспільства. На основі теоретичного аналізу проаналізовано сучасні підходи до визначення поняття духовної безпеки, на основі сутнісних ознак і якостей відповідної дефініції запропоновано авторське визначення терміну "духовна безпека". Виявлено особливості державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки українського суспільства в сучасних умовах.

The article discusses the role of religious values in the context of spiritual safety of society. The value content of the concept of spiritual security is substantiated. It is proved that the system of spiritual values and moral norms is one of the important conditions for ensuring the spiritual security of society. The basic principles of providing spiritual security and suggested of definition the relevant concepts.

Based on the analysis of actual researches and scientific publications, it was determined that the role and significance of religious values in the public consciousness and self-consciousness, which became the object of research of philosophers, historians, political scientists, specialists of state administration. At the same time, actual issues of religious values in ensuring the spiritual security of society remain insufficiently studied. There is no detailed scientific substantiation and comprehensive study of spiritual security in the structure of national security.

Also, reviews the new approaches to the definition of spiritual safety and substantiates the expedience of using traditional and sociological approaches for that purpose. The peculiarities of state regulation in the system of ensuring the spiritual security of Ukrainian society in modern conditions are revealed.

The question is devoted to theoretical substantiation and development of proposals for improving state regulation in the system of ensuring the spiritual security of society. The essence of the spiritual

security of society, mechanisms of state regulation in the system of ensuring the spiritual security of society is specified. The international experience of the system of spiritual values is generalized and systematized and the possibility of its introduction in Ukraine is determined. The features of state regulation in the system of spiritual security of Ukrainian society in modern conditions are determined. The mechanisms of state regulation in the system of ensuring the spiritual security of Ukrainian society are assessed. The main approaches to optimizing the mechanisms of state regulation in this area are proposed.

Ключові слова: релігійні цінності, національні цінності, духовна безпека, національна безпека, механізми державного регулювання, система забезпечення духовної безпеки суспільства, об'єкти духовної безпеки.

Key words: religious values, national values, spiritual security, national security, mechanisms of state regulation, the system of ensuring the spiritual security of society, objects of spiritual security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з негативних наслідків для духовної безпеки суспільства є нав'язування непритаманних (хибних) суспільній свідомості ідей, цінностей іншої культури чи релігії та неприйнятних способів їх досягнення, що, як правило, призводить до руйнування системи духовних цінностей суспільства.

Трансформаційні процеси, що пов'язані з переходом до нових ціннісних орієнтирів розвитку та які викликали суттєві зміни всіх сфер суспільного життя, наразі є викликом державі для конструктивних дій у подоланні негативних явищ спричинених критичним станом духовності українського суспільства в умовах кардинальної зміни ціннісних орієнтацій та загострення глобальних небезпек.

За таких переломних подій в Україні зазнають змін не лише економічна, соціальна, політична сфери суспільного розвитку, але й не менш важлива — духовна, що налічує широкий спектр проблем у духовній сфері суспільного життя та державного управління.

Особливо гостро цей процес зачіпає питання захисту національних інтересів соціуму, оскільки змінюються умови та орієнтири суспільного життя, які визначають сприятливі можливості для розвитку життєздатності держави, добробуту громадян, збереження фундаментальних цінностей та традицій.

Тому, для збереження та розвитку української культури, формування усталеної культурно-національної ідентичності, зміцнення соціуму необхідно виходити, в першу чергу, з системи релігійних цінностей, яка є важливим фактором, що визначає нашу релігійну та національну приналежність.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій [1—13] можна дійти висновку, що роль та значимість релігійних цінностей в суспільній свідомості та самосвідомості стали об'єктом досліджень

філософів, істориків, політологів, фахівців державного управління. Разом з тим залишаються не достатньо вивченими актуальні питання релігійних цінностей в забезпеченні духовної безпеки суспільства, відсутнє розгорнуте наукове обґрунтування та комплексне дослідження духовної безпеки як складової національної.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення ролі релігійних цінностей в системі забезпечення духовної безпеки суспільства та обґрунтування ціннісного змісту поняття "духовна безпека".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Духовна сфера життя суспільства пов'язана зі спеціалізованим духовним виробництвом і споживанням та функціонуванням соціальних інститутів, які продукують духовні цінності. До цієї сфери також відносяться духовні цінності, які формують індивідуальну та суспільну свідомість, фундаментальне значення серед яких мають релігійні цінності, що відіграли далеко не останню роль у суспільному розвитку.

Девальвація традиційних духовних основ призводить до посилення напруги на різних рівнях соціокультурних відносин у суспільстві та є основним фактором, що спричиняє виникнення і розвиток деструктивного впливу на всі сфери суспільного життя. Релігійні цінності, що є фундаментальними в системі духовних цінностей виступають критерієм, який дозволяє будь-якій людській цивілізації зберегти життєво важливі традиційні норми розвитку та самозбереження.

Сьогодні загрозу духовній сфері суспільного життя несуть різноманітні чинники і явища, більшість з яких є небезпечними для всієї людської цивілізації, зокрема:

— криза світоглядних засад, зумовлена зламом старих та несформованістю нових стратегічних пріоритетів на пострадянському просторі, інтенсивні модернізаційні процеси;

— поляризація ідеологем і відповідних цінностей в українському суспільстві та некритичне запозичення та упродовження ззовні економічних і політичних моделей;

— маніпулювання за допомогою інформаційних технологій та засобами масової інформації суспільною свідомістю (дезінформація, демонстрація натуралістичних сцен жорстокості, вбивств, розправ, насильства, розбещеності);

— відсутність духовно-релігійної, культурної та громадянської самоідентифікації значної частини населення і зростання на цьому тлі впливу нерелігійних псевдо-духовних організацій, тоталітарних сект;

— цілеспрямоване нав'язування асоціальних і протиправних еталонів поведінки і стилів життя вимивання національних і традиційних цінностей українського народу та нав'язування масовій свідомості примітивних утилітарних смислів споживання.

У зв'язку з цим першочерговою потребою є обґрунтування ролі релігійних ціннісних основ як передумови духовної безпеки українського суспільства в умовах кардинальної зміни ціннісних орієнтацій та загострення глобальних небезпек.

Досліджуючи наукові розвідки, що стосуються визначення сутності релігійних цінностей як складової духовних у нашому дослідженні зазначені цінності розглядаються як феномени, суспільної свідомості, що виступають у формі провідних соціокультурних орієнтирів таких як норми, настанови, ідеали, образи та зумовлюють духовний розвиток індивіда чи суспільства в цілому.

Поява релігійної форми світогляду зробила свій внесок до розуміння відповідної проблеми. У ґрунті когнітивного змісту уявлень про безпеку у світових релігіях лежить усвідомлення вищого смислу буття, де Бог є добро і повнота буття. Сутність безпеки у релігіях усвідомлюється як абсолютне благо, яке в буддизмі називається нірваною, в ісламі і християнстві персоніфікується в понятті всемогутнього Бога як носія і джерела безпеки, здатного карати і рятувати, перед яким людина випробовує страх. Страх божий оберігає від неправильних вчинків, а релігійна віра відіграє основоположну роль у створенні безпечного світу життя людини. Первинні уявлення про безпеку слугували фактором щодо стабільного існування суспільства [1, с. 42].

Із прийняттям християнства в Київській Русі відбулися докорінні зміни в ціннісній системі тогочасного суспільства, оскільки християнство принесло з собою нові життєві орієнтири, зокрема ціннісне ставлення людини до природи. Відбулася перша велика переоцінка цінностей у суспільстві. На думку В. Нічик, одна із перших переоцінок, переосмислення цінностей відбулася тоді, коли природа почала розглядатися як окрема цінність, а божественне, потойбічне, небесне за своєю значимістю — протиставлятися земному, людському, тілесному і на перший план вийшли "суто людські критерії цінностей" [2, с. 10].

Того часу нова, докорінно відмінна від попередньої, християнська мораль формувала нову духовно досконалу людину, чисту в помислах і вчинках, перетворену зі старої, дохристиянської багатобожності моралі у нову, спрямовану до Бога. Саме такий світоглядний підхід мав величезний вплив на формування нової мо-

рально-ціннісної парадигми тогочасного українського суспільства де моральна традиція орієнтувалась на людинознавство, людинолюбність, людяність, альтруїстичність, була тією наскрізною парадигмою, що вирізняла українську духовність протягом усього часу її існування [3].

Відправною точкою аналізу ролі духовних цінностей у забезпеченні духовної безпеки суспільства є розуміння духовності як взаємодії розумово-споглядальних та вольових процесів, що об'єктивуються в артефактах релігії та культури. Тобто поняття духовності як процесу виражає тісний взаємозв'язок ідеального і діяльнісного, результатом якого є духовна культура, відображена в цінностях.

С. Кримський визначає духовність як "ціннісне домобудівництво" не лише індивіда, а й нації — як "ціннісний досвід людства" [4, с. 21]. Г. Горак розглядає духовність через поняття духу як сукупність смислових та ідейних надбань людства в процесі його історичного розвитку, акумульованих у відповідних духовних формах, до яких вона відносить всі форми суспільної свідомості, норми, цінності та ідеали [5].

Отже, духовність є основою практично всього, що має відношення до самореалізації особистості, а духовні цінності визначають будь-яку діяльність індивідів та всіх соціальних структур. Тому вивчати сутність, роль і місце духовних цінностей у формуванні та функціонуванні механізмів державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства необхідно з використанням всього арсеналу дослідницьких засобів, звернених до духовної проблематики суспільства.

Аналізуючи цінності в системі спадкоємності духовної культури, С. Чукут зазначає, що культура взагалі і духовна зокрема виникає як результат загальнолюдського і національного, духовна культура є процесом утворення і накопичення культурних надбань не лише матеріальних, а й духовних, в яких втілюється все розмаїття людської природи, та які виникають у процесі духовного виробництва як окремої нації (народу), так і людства загалом. Автор говорить про те, що основою вибору напрямку розвитку духовної культури є та чи інша система цінностей [6].

У сучасній науковій літературі існують різноманітні підходи щодо визначення сутності цінностей.

Сутність міждисциплінарного підходу, розробленою Д. Леонтьєвим, полягає у напрацьованні спільного, єдиного визначення поняття цінності та контексту вживання останнього, в якому б об'єдналися різні його тлумачення. Дослідник розглядає цінності в просторі опозицій, а саме: сутність цінностей полягає не в них самих, а в потребах та інтересах, які є джерелом цих "предметних цінностей"; цінність як "індивідуальне-надіндивідуальне" утворення; функції цінностей розглядаються через "еталон-ідеал" [7, с. 16].

Н. Чавкавадзе виділяє "цінності-засоби", зумовлені суб'єктивними потребами, та "цінності-цілі", що стоять перед людиною як категоричні вимоги, що і є критерієм усіх цінностей. На думку дослідника, цінності більше співвідносяться з цілепокладаючими аспектами людської діяльності, тоді як норми переважно тяжіють до засобів та способів її здійснення. Нормативна система більш жорстко детермінує діяльність [8 с. 103].

Отже, сутнісний бік духовності, як ми бачимо, відображає зміст духовних цінностей як вищих соціокультурних регуляторів соціальної системи, а отже, при розв'язанні соціальних проблем потрібно враховувати суперечності між важливістю ролі духовних цінностей, яку вони відіграють у безпеці суспільства, і реальним критичним станом духовності українського суспільства.

Досліджуючи ціннісні орієнтації в процесі прийняття державних рішень, Г. Ситник зазначає, що розвиток теорії і практики національної безпеки та державного управління вимагає поглиблених самостійних досліджень, крізь призму їх ціннісного змісту. Автор наголошує на тому, що система соціальних норм не може бути тотожною системою цінностей суспільства, а тим більше національним цінностям, бо цінності суспільства є складовою національних цінностей. Характеризуючи категорію "національні цінності" дослідником зроблено висновок про те, що національні цінності є основою прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави, проте відсутність достатньої уваги з боку науковців до теоретичної розробки відповідної категорії є не тільки теоретико-методологічною проблемою теорії національної безпеки й державного управління, а й значною мірою проблемою суспільно-політичного характеру [9, с. 74—80].

В. Манілов стверджує, що вирішальну роль у формуванні, функціонуванні, забезпеченні ефективності системи національної безпеки відіграє з, одного боку, адекватне матеріальному і духовному потенціалу народу усвідомлення національних цінностей, інтересів і цілей, з іншого боку, їхнє закріплення в політичній, соціально-економічній організації суспільства, державному і культурному аспекті, у практичній політиці [10, с. 30].

На думку науковців О. Бодрука, В. Богдановича, В. Горбуліна, Г. Ситника більшість сучасних підходів до формування та подальшого розвитку теорії міжнародної та національної безпеки базується на усвідомленні та реалізації на державному та міжнародному рівнях національних або державних інтересів, які є основою концепції національної безпеки, яка ґрунтується, або крізь призму системи національних цінностей [9; 12; 13].

На переконання В. Абрамова, духовна безпека може бути розглянута та раціонально подана у двох планах: "як концепція і як практична діяльність у забезпеченості і непорушності й захищеності національних інтересів" [1, с. 278].

Тому в контексті вищезазначеної оцінки місця та ролі релігійних цінностей, які є базовими в системі духовних цінностей, варто поглянути на питання забезпечення духовної безпеки суспільства через структурні рівні духовної безпеки, основні принципи та групи загроз, а також запропонувати визначення відповідного поняття.

Досліджуючи проблемні питання забезпечення духовної безпеки, необхідно виокремити основні структурні рівні духовної безпеки. На нашу думку, з погляду соціально-структурного зрізу цього поняття, можна виділити принаймні п'ять рівнів системи духовної безпеки:

1) індивідуальний рівень, який утілюється у формі духовного світу, добробуту кожного окремо взятого громадянина, а також стан захищеності і недоторкан-

ності його особистого релігійного життя, творчої діяльності, в свободі самовираження свого внутрішнього духовного світу і т. ін.;

2) груповий рівень, що виявляється в стабільності духовного життя, культурних традицій та інших соціокультурних зв'язків усередині стійких соціальних груп (наприклад, етнічних утворень, релігійних об'єднань, творчих союзів, наукових співтовариств та ін.);

3) суспільний (національний) рівень, що виражається в стійкому і позитивному характері функціонування таких соціальних інститутів, як мораль і моральність, релігія і церква, мистецтво, наука і освіта та ін.;

4) регіональний рівень, що виражається в стійкому і позитивному характері функціонування духовних цінностей конкретної цивілізації;

5) глобальний рівень, що виражається в стійкому і позитивному характері функціонування загальнолюдських цінностей.

У контексті державно-управлінського аналізу проблем забезпечення духовної безпеки необхідно акцентувати увагу на двох рівнях забезпечення духовної безпеки. Перший рівень характеризується духовною безпекою особистості, інтегрованою як елемент у велику духовну систему (груповий та національний рівні). Другий рівень включає організаційну безпеку системи формування духовності суспільства.

Зазвичай виокремлюють три групи загроз духовній безпеці. До першої групи належать загрози руйнування духовного життя людини, до другої — загрози усталеному функціонуванню всіх форм суспільної та масової свідомості, національній ментальності, до третьої — загрози розвитку національної культури та функціонуванню соціальних інститутів — науці, моралі, освіті, мистецтву, релігії, вихованню, що забезпечують духовні потреби нації.

Узагальнюючи вищезазначене запропонуємо авторське визначення духовної безпеки. Отже, духовна безпека — стан захищеності духовності особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз потенційного і реального характеру. Тобто це такий стан та умови життєдіяльності соціуму, які забезпечують збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни, а також здатність держави вирішувати задачі суспільного розвитку.

Можна виокремити такі основні принципи системи забезпечення духовної безпеки:

— відродження духовних цінностей українського народу, захист та примноження його культурного надбання;

— збереження та зміцнення моральних цінностей суспільства, традицій патріотизму та гуманізму, культурного та наукового потенціалу країни;

— створення умов для консолідації суспільства на основі національної системи духовних цінностей, у центрі якої людина, її розвиток, права і свободи, максимальне забезпечення її потреб;

— зміцнення традиційних релігійних конфесій та недопущення деструктивного злиття релігійних інститутів з державними органами;

— адекватність заходів системи забезпечення духовної безпеки реальним та потенційним загрозам та своєчасність дій відповідних суб'єктів тощо.

ВИСНОВКИ

Нині не існує загальноприйнятої теорії розвитку сучасного суспільства, нової концептуальної моделі його майбутнього облаштування тому, згідно з поглядами, що склалися в класичній філософії та в сучасній науковій думці окреслено, що суттєвими критеріями, які визначають вектор людської діяльності та розвитку суспільства є фундаментальні релігійні цінності. Саме вони формують ядро духовного потенціалу суспільства, духовний стрижень особистості, забезпечуючи її духовну і морально-вольову стійкість, націленість на відстоювання національних інтересів.

Система духовних цінностей і моральних норм є однією з важливих умов забезпечення політичної і соціальної стабільності суспільства. В цілому відповідний напрям дослідження дозволяє виокремити в окремий структурний елемент національної безпеки, визначити місце і роль у ній духовної складової, яка через досить конкретний зміст свідомості, світогляд та духовні якості, здійснює активний вплив на функціонування всіх інших складових національної безпеки, поєднуючи їх в єдине ціле.

Розвиток теорії та формування механізмів державного регулювання в системі забезпечення духовної безпеки суспільства потребує нового погляду на процеси, що відбуваються в ракурсі їх ціннісного, ідейного та політичного змісту для національної безпеки країни. Вивчення цього процесу повинно бути направленим на вирішення фундаментальних теоретичних та практичних задач спрямованих на переосмислення суспільних та індивідуально-особистісних цінностей, формування на їх основі нової системи світоглядних орієнтацій патріотизму, любові до своєї Батьківщини. Таким чином, постає необхідність зміни традиційних підходів до забезпечення духовної безпеки, при цьому особливу увагу потрібно приділити духовним факторам, аксіологічним аспектам, ціннісно-ідеологічним засадам тощо.

Література:

1. Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія / В.І. Абрамов. — К.: КНЕУ, 2004. — 336 с.
2. Ничик В.М. Из истории отечественной философии конца XVII — XVIII века / В.М. Ничик. — К.: Наук. думка, 1978. — 289 с.
3. Мисів Л.В. Особливості державного управління в сфері духовно-ціннісного розвитку українського суспільства: дис. к.н.держ.упр.: 25. 00. 01. / Л.В. Мисів / Національна академія державного управління при Президентові України. — К., 2008. — 207 с.
4. Крымский С.Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации / С.Б. Крымский // Вопросы философии. — 1992. — № 12. — С. 21—24.
5. Горак А.И. К постановке проблемы соотношения материального и духовного в общественной жизни / А.И. Горак // Материальное и духовное в социальном развитии. — К.: Вища шк., 1986. — С. 15—31.
6. Чукут С.А. Генеза духовної культури: (управлінський вимір): монографія / С.А. Чукут. — К.: УАДУ, 1999. — 256 с.

7. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие / Д.А. Леонтьев // Вопр. философии. — 1996. — № 4. — С. 15—26.
8. Чавкавадзе Н.З. Культура и ценности / Н.З. Чавкавадзе. — Т.: Тбилисси, 1984. — 213 с.
9. Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України / Г.П. Ситник — К.: НАДУ, 2004. — 408 с.
10. Манилов В.Л. Национальная безопасность: ценности, интересы и цели / В.Л. Манилов // Военная мысль. — 1995. — № 6. — С. 28—40.
11. Бодрук О.С. Національні інтереси / О.С. Бодрук. // Політика і час. — 2001. — № 12. — С. 52—62.
12. Богданович В.Ю. Военная безопасность Украины: методология исследования та шляхи забезпечення: монографія / В.Ю. Богданович. — К.: Дельта, 2002. — 322с.
13. Горбулін В.П. На захист національних інтересів / В.П. Горбулін // Політика і час. — 1995. — № 2. — С. 3—8.

References:

1. Abramov, V.I. (2004), *Duhovnict' suspil'stva: metodologiya vyvchennia: Monografia [Spirituality of society: methodology of systematic study: Monograph]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Nichik, V.M. (2008), *Iz istorii vitchyznianoï filosofii XVII — XVIII storichia [From the history of native philosophy of the end of the XVII - XVIII centuries]*, Nauk. Dumka, Kyiv, Ukraine.
3. Missov, L.V. (2008), "Features of Public Administration in the Sphere of Spiritual and Valuable Development of Ukrainian Society", Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
4. Krymsky, S.B. (1992), "The contours of spirituality: new contexts of identification", *Philosophy Questions*, vol. 2, pp. 21—24.
5. Gorak, A.I. (1986), *Material'ne i duhovne v social'nomu rozvytku [Material and spiritual in social development]*, Like school, Kyiv, Ukraine.
6. Chukut S.A. (1999), *Gneza duhovnoi kul'tury: Upravlins'kyi vymir: Monografia [Genesis of Spiritual Culture: (Management Dimension): Monograph]*, UADU, Kyiv, Ukraine.
7. Leontiev, D.A. (1996), "Value as an interdisciplinary concept", *Questions of philosophy*, vol. 4, pp. 15—26.
8. Chavkavadze N.Z. (1984), *Kul'tura s Tcinnosti [Culture and values]*, Tbilisi, Georgia.
9. Sitnik, G.P. (2004), *Derzhavne upravlinnia natsional'noï bezpekou v Ukraini [State Administration of National Security of Ukraine]*, NAPA, Kyiv, Ukraine.
10. Manilov, V.L. (1995), "National security: values, interests and goals", *Military thought*, vol. 6, pp. 28—40.
11. Bodruk, O.S. (2001), "National interests", *Politics and time*, vol. 12, pp. 52—62.
12. Bogdanovich, V.Y. (2002), *Vojenna bezpeka Ukrainy: metodologiya vyvchennia: Monografia [Military security of Ukraine: methodology of research and ways of providing: Monograph]*, Delta, Kyiv, Ukraine.
13. Gorbulin, V.P. (1995), "In defense of national interests", *Politics and time*, vol. 2, pp. 3—8.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2019 р.